

התורה והארץ

הרב יהודה שביב

”צדק ושלוש נשקו.

אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף

גם ה' יתן הטוב, וארצנו תתן יבולה”.

פתיחה

שתי מתנות הן. האחת: ארץ, קרקע. והאחרת: בת שמים שהורדה ארצה וניתנה לבני ישראל. בסדר ההתהוות קדמה שניה לראשונה ”שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן: תורה...” (פסחים נד ע”א). אך בסדר נתינתן ארץ קדמה, שהיא כבר ניתנה לאבות האומה. “ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת”

(בראשית, טו, יח).

”עד שלא נכנסו לה למפרע ירשו, דא”ר הונא בשם רבי שמואל בר נחמן: ‘לזרעך אתן’ אין

כתיב כאן אלא ‘לזרעך נתתי’ – כבר נתתי”

(ירושלמי, חלה פ”ב ה”א)¹.

שהיא, הארץ, מצע ובסיס ארצי לקיום תורה ומצוותיה, שאין תורה שלימה ואין מצוות מתקיימות אלא בארץ ישראל² כפי שיבואר בע”ה.

להלן יעשה נסיון לגעת בנקודות מפגש והקבלה שבין התורה לארץ ישראל. כיוון שעניינה

1.

וראה דברי רבי יעקב עמדין בסידורו לברכה השניה של ברה”מ, ובין דבריו...” לכאורה אין הסדר מכוון, שהרי כיבוש הארץ מאוחר אפילו לנתינת התורה והיה לו להזכירו בסוף. אבל נחלת הארץ קדמה בבחינת התכלית... והעניין מבואר בהקדמתנו (הכוונה הקדמה לסיפור הנקראת ”סולם בית אל”) כי נחלת הארץ היא תנאי בקבלת אלהותו ית’... יש לומר עוד שקדמה נחלת הארץ קדימה זמנית גם כן, כי ארץ ישראל מוחזקת היא לאבותינו מעת שהבטיח הקב”ה לאברהם אבינו עליו השלום, במתנת הארץ”.

2.

ובזה יש אולי להסביר טעם השמטת הרמב”ם מצות ישיבת ארץ ישראל בכלל מניין מצות עשה. וראה בספר ”נתיבות ישראל” לרצ”י קוק זצ”ל עמ’ 117, ולרב הנזיר ר”ד כהן זצ”ל בחוברת התנוצצות אורו של משיח עמ’ טז”ו. שתלו ההשמטה בהיות מצות א”י מצוה כוללת. אלא שבכך לא סגי שהרי כמה מצוות כוללות מנה הרמב”ם כגון מצות אמונה מצות אהבה מצות יראה. זאת, כי כפי שהשריש בשרשיו ימנו גם המצוות הכוללות אם יש בהן איזה יחוד מעשי הניתן לקיום. מהאי טעמא היה עליו גם למנות מצות ארץ ישראל. אלא שמצות א”י היא נתון מוקדם, עובר לכל המצוות. הוא הכלי, הוא הבסיס שקדם ועל כן לא ימנה בכללן. מצות אמונה ראשונה היא למצוות, ומצות א”י קודמת להן. ויש עוד להאריך בזה ואכ”מ.

של תורה מוגדרים יותר ומוסכמים יותר, תרוכזו תשומת הלב יותר לבירור המקבילות בארץ וענייניה.

א. ככל יום כחדשים

שונה היא מצות ישיבת ארץ ישראל³, מכל המצוות כולן. שכל המצוות, גם כאלו הנוהגות בכל עת, מתחדשות לפרקים. אף מצוה שחייבים בה יומם ולילה – מצוות תלמוד תורה, הרי זה מצד עצם חיובה, שמצווה האדם מישראל להגות בתורה בכל עת ככל יכולתו. עם זאת ישנן שעות ומצבים שאין הוא עוסק בה: שעות השינה ושעות העסק בפרנסתו ושעות העיסוק במצוות שאינן יכולות להתקיים ע"י אחר⁴. לא כן מצוות הארץ. זו אין לה הפסק ובטלה, שהרי אף בשעת אכילה ושינה בארץ ישראל, מקיים האדם בפועל מצות הישיבה בארץ. הגם לגבי מצוה זאת, התדירית, שאין לה הפסק תקפה הדרישה "בכל יום יהיו בעיניך כחדשים"?

צא וראה אימתי נאמרה דרישה זאת?

נאמר

"היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים. ושמרת ועשית אותם ככל לבבך ובכל נפשך"
(דברים, כו, טז).

ומזכיר רש"י: "היום הזה – בכל יום יהיו בעיניך כחדשים, כאילו בו ביום נצטוית עליהם".

משמע המצוות כחדשות, ברם במקור בתנחומא מודגש: התורה כחדשה.

"מהו היום הזה? וכי עד עכשיו לא ציוה הקב"ה לישראל? והלוא אותה שנה שנת הארבעים היתה? ומה תלמוד לומר היום הזה? אלא כך אמר משה לישראל: בכל יום תהא חביבה עליכם התורה כאילו קיבלתם היום הזה מהר סיני".

פסוק זה – "היום הזה" – נראה כפותח ענין חדש. ברם, דרשת חכמים קושרת הכתוב לפרשה הקודמת, פרשת ביכורים.

כך מביא רש"י (ואף זה מקורו בדברי חז"ל)

"ושמרת ועשית אותם – בת קול מברכתו: הבאת ביכורים היום תשנה לשנה הבאה".

מעתה יש להעתיק המבט לפרשת הבאת הביכורים ומקרא ביכורים. ושם מצינו

"ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו: הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו" (שם, כו, ג).

הגע בעצמך, איכר בישראל שאבות אבותיו באו לכאן והוא נולד בה וגדל בה ויגע בה ומצא

ברכה בעמלו ועתה עומד הוא לפני הכהן ומגיד "כי באתי אל הארץ"! וכי עתה בא? אין זאת,

3. מצוה – לדעת הרמב"ן שמנאה כמ"ע (השמטות לסה"מ, עשין ד'). והסכימו עימו רוב הראשונים והאחרונים. לא כאן המקום להאריך בשיטות ובחילוקים ביניהם. וראה בשו"ת "אבני נזר" י"ד סימן תנד והאריך בענין הר"ש ישראלי בספרו "ארץ חמדה" שער א'. וראה בשו"ת הרשב"ש (תשו' א"ג) שעיקר המצוה – ישיבה בארץ ישראל. העלייה היא מכשיר המצוה. והישוב – כלי המאפשר התמדת הישיבה.

4. מקורות וגדרים לעניין זה ראה במאמר "העוסק במצוה פטור מן המצוה" בקובץ "תחומין" א'.

אלא שהתחדשות פרי האדמה היא המעוררת את תחושת ההתחדשות במצות ארץ ישראל. שהרי "העבודה בקרקע גופה מצוה משום ישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים" (חידושי החת"ס, סוכה לו ע"א). ובכל שנה ושנה עת מתחדשת יציאת הפירות, מעלה האדם מישראל ראשית ביכורי אדמתו לבית המקדש ושם נזכר הוא ומזכיר כי מצות ישיבת ארץ ישראל מתקיימת על ידו.

ב. ארץ חדשה

באמת קדושתה של ארץ ישראל אינה קפואה ועומדת, אלא מתרבה והולכת ומתחדשת מידי שנה בשנה. ומכאן להתחדשות המתמדת של הזיקה והאהבה לארץ "לעורר את האהבה הישנה וחיבת ארץ הקודש, להיות כוערת ברשפי אש מקרב איש ולב עמוק כאילו היום ממש נתן ה' רוחו עלינו רוח נדיבה... הולך ועולה כמידת קודש העליון המאיר לארץ הקודש המתחדש ומתרבה תמיד". אגרת הקודש לאדמו"ר רש"ז מלאדי, פי"ב

וביתר הרחבה משמיע את הדברים הרי"מ חרל"פ "כן ארץ ישראל צריכה לגלות תמיד דברים חדשים ואורות נפלאים ורוממים, שכן מצד פנימיותה של הארץ היא מתחדשת תמיד, ובכל רגע ורגע היא ארץ חדשה שלא היתה עדיין, וההבדל שבין שעה לשעה הוא ממש כהבדל שבין ארץ ישראל לחו"ל, וכאילו בשעה הקודמת לא היו עדיין בא"י לעומת התחדשותה של הארץ בשעה זו. ועתידה א"י שתתגלה בבחינת אין סוף ותתעלה תמיד בעליות אחר עליות, במושגים יותר גדולים ויותר עליונים... ולכן מלבד שיש בא"י שלש בחינות: נחלה ירושה וישיבה, ישנה בחינה שגדולה מהן, היא בחינת הביאה לארץ, "כי תבואו אל הארץ" שבכל רגע ורגע נכנסים ובאים לארץ חדשה שלא היו בה מעולם".

"ממעייני הישועה" עמ' רפ"ב

התחדשות זו מנביעה שמחה, וזו נדרשת ממקיימי מצות ישוב הארץ "למה שאמרו ז"ל "כל מקום שנאמר והיה לשון שמחה". וכתב רמב"ן במניין תרי"ג: מצות ישיבת ארץ ישראל, כל עת ורגע שהאדם בארץ ישראל הוא מקיים מצוה זו. וידוע שעיקר שכר המצוה על השמחה גדולה בה, כדכתיב: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה". אם כן צריך היושב בארץ ישראל להיות שמח תדיר במצוה התדירה באהבתו אותה..."

ספר חרדים לרבי אלעזר אקרי
מצוות התלויות בארץ, פרק ב'

אכן משהביא ביכורים וקרא מקרא ביכורים, מתקיים בו "ושמחת בכל הטוב אשר נתן ה' אלהיך ולביתך".

כי תבוא, כו, יא

ושמחה זו השפעתה הולכת על כל עבודת ה' של האדם מישראל. כשהוא נמצא בארץ ישראל.

כך הבהירו בספר הזוה"ק

"כתוב אחד אומר: "עבדו את ה' בשמחה" וכתוב אחד אומר: "עבדו את ה' ביראה וגילו

ברעדה" מאי בין האי להאי? אלא כאן בזימנא דישראל שראן בארעא קדישא, כאן בזמנא דישראל שראן בארעא אחרא".

במדבר, קי"ח, ע"א

ג. ונושנתם והשחתם

אם תחושת ההתחדשות מנביעה שמחה, ומעמיקה שרשים באהבת ארץ ישראל, הנה התיישנות בארץ היא שורש הפורענות

"כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם⁵ בארץ, והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל ועשיתם הרע בעיני ה' אלהיך להכעיסו. העידתי בכם היום... כי אבד תאבדון מהר מעל הארץ אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה לא תאריכון ימים עליה... והפיץ ה' אתכם בעמים..."

דברים, ד, כ"ה

מכאן לפשר תופעה הכרוכה בנחלת הארץ. ישנה פורענות הרובצת לפתח הכניסה לארץ. "וזה טעם סמיכת פרשת עמלק וביאת ארץ ישראל בפרשת כי תבוא, כמו שאמרו ז"ל: 'ג' מתנות נתן הקב"ה לישראל ולא נתנן אלא על ידי יסורין, ואלו הן: תורה וארץ ישראל ועולם הבא" וכי היכי דבביאה ראשונה בא עמלק, הכי נמי בקיבוץ גלויות כשרוצים לבוא לארץ ישראל, עמלק מזדמן להם בדרך וכאשר עינינו רואות היום".

ספר חרדים שם

שני מימדים לו לעמלק, האחד – הסטורי לאומי⁶, והאחר – נצחי מהותי, מהות רשעה בעולם, מהות השכונה בכל, אפילו – באדם גופו.

מהו מאפיינה של אותה מהות ירמוז הכתוב "אשר קרך בדרך" (סוף פרשת כי תצא). בכמה משמעויות נתפרש ונדרש "קרך" זה, בספרי דרש וחסידות. ומהן; משמע של מקריות, כבת קול ההולכת ומכרות: אין הכוונה מלמעלה והכל באשר לכל תולדות מקרה הוא. ומשמע של קרירות, קירור וצינון הלהבה הגדולה שבכוחה ניתן להתגבר על המסות והנסיגות.

אלה הם המנסים לעכב בעד הכניסה לארץ כמו גם בעד קבלת תורה.

כי כארץ כתורה. שניהם זוקקים אמונה רבה, בשניהם ניתן לזכות רק אם מקדימים נעשה לנשמע⁷. לשניהם קודמת מלחמת עמלק, מלחמה עם הקרירות ועם השקפת המקריות⁸.

5. אפשר שהתורה רומזת כי תחילתה של פורענות הוא ב"ונושנתם" היינו כמעבר מלשון יחיד ללשון רבים, שתחילת הענין לשון יחיד "כי תוליד בנים" ואחר לשון רבים "ונושנתם" וממשיכה הפרשה בלשון רבים והשחתם ועשיתם, ברם, תאבדון, לא תאריכון, אתכם... עד "ובקשתם משם את ה' אלהיכם ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך" חזרה ללשון יחיד מבשרת את התיקון והגאולה, הפורענות – משנפגמת באחדות והם הופכים להיות נפרדים, זו תולדת תחושת התיישנות בארץ שכל פונה לכרמו ולשדהו. גאולה היא משנמצא להם ה' כשהם כבר מאוחדים "ומצאת". על היותם גוי אחד בארץ, ראה עוד להלן.

6. אמנם, ראה במסותו של הרי"ד סולובייצ'יק "קול דודי דופק" הערה 14 בשם אביו "כי כל אומה המתנכלת לכלות את כנסת ישראל הופכת על פי הלכה, עמלק".

7. בחינת נעשה ונשמע בעיניה של הארץ, שורשה בהליכתו של אבי האומה אל הארץ הלא נודעת "אשר אראך".

התרופה למכת עמלק שבנפש – תחושת ההתחדשות.
ומכאן "בכל יום יהיו בעיניך כחדשים", לגבי תורה ולגבי הארץ.

ד. דיבת הארץ

הדרך לארץ ישראל היא הדרך לתורה. הכך לאורך כל הדרך? דומה כי היו שסברו כי מחוזה החפץ – התורה והארץ – צוררים הם זה לזה ואינם יכולים לדור בכפיפה אחת.

פרשת חטא המרגלים, היא מהפרשיות הסתומות שבמקרא.
סתומה השליחות: למה באה ומה טיבה? ביוזמתו של מי באה? של הקב"ה? של משה? או שמא של ישראל?

סתום החטא, כמה חטאו? ועל מה נענשו? ואם אכן כה חמור החטא כחומר העונש, כיצד זה נכשלו אנשים צדיקים וחכמים ידועים לשבטיהם?

העולה מן המקראות ומן המדרשות כי הוציאו דיבת הארץ רעה, וכי חטאו בחוסר אמונה ביכולת הכיבוש וההחזקה של ארץ זו⁹. מה ראו אלו ראשי ישראל לחטוא חטא זה? הסביר הרבי ר' מנדל מרימנוב "שאמרו אין אדם יכול לעסוק בתורה כשהוא טרוד בעמל הארץ".

"לא ניתנה תורה לידרוש אלא לאוכלי המן" (מכילתא בשלח, י"ז) לאותם שהם חופשים מדאגות פרנסה וקיום של יחיד וציבור¹⁰, והנה בארץ ישראל יתם המן ויהיו נאלצים להוציא לחם מן הארץ, לחרוש בשעת חרישה ולזרוע בשעת זריעה, לנהוג מנהג דרך ארץ ותורה מה תהא עליה? נמצא, דווקא מתוך שחכמים היו ומנהיגים רוחניים היו חשו לעתידה של תורה. והיא שסמאה עיניהם מראות נכוחה והיא שהביאתם להוציא דיבת הארץ והיא שהביאתם למרוד בה' ולגרום בכיה להם ולדורות.

בימים שהם ימי ביכורי ענבים, יכלו להזין עיניהם בהתחדשותה של ארץ ישראל, בקדושה הקורנת מן הארץ שעניי ה' אלהיך בה, בעבודת ה' שהיא עבודת הארץ הזאת. אלא מתוך שלא האמינו לא ראו הארץ כארץ אמונה, ולא זכו לשכון עליה.
ולקח הוא לדורות

"כתיב בפרשת ציצית לתקן חטא המרגלים "ולא תתורו" פירש רש"י: ליבא ועינא ב' מרגלים, והיה חטא, שהגם שעשרה נשיאים עיני העדה אמרו כן, היה ראוי לבני ישראל שלא לתור אחריהם. והוא ללמד לכלל ישראל, שהגם שיהיה נביאי שקר או מנהיגים

8. והן זהו הלקח עליו מעמידה המשנה במסכת ר"ה (פ"ג מ"ח) "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל" וכי ידיו של משה עושות מלחמה, או שוברות מלחמה? אלא לומר לך, כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברין ואם לאו היו נופלים".

9. ועל עיקרי הדברים עמדנו במקו"א, ראה המאמר "ארץ אמונה" בילקוט "ארץ נחלה".

10. אם כי ראוי לשים על לב שדווקא תופשי התורה היותר גדולים משה ואהרן, עוסקים בלא הרף בצרכי ציבור. שו"ר מעין הדברים בשיחתו של הרב הנזיר זצ"ל משמו של מרן הרב קוק זצ"ל "התורה קיבלו במדבר, לא מן הישוב ולא ניתנה תורה... אלא לאוכלי מן, וזו עצת המרגלים שמאסו בארץ חמדה והשמים בפיהם, הרי שם במדבר קרובים לרוחניות, "ראתה שפחה בים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי" ולמה לעסוק בחרישה וזריעה, הרי בזה ביטול תלמוד תורה, כך היו טענות דור דעה דור המדע" (מורשה ו' עמ' 103).

כירבעם ושאר גדולים, ויראו שנוטים מדרך השי"ת לפי פשוט, לא ישמעו להם כלל. ואפשר יהיה עוד נסיגות כאלו קודם הגאולה".

ספר הזכות לאדמו"ר הרי"מ מגור פרשת שלח

ה. שלח לך לעומת לך לך

שנים הם שניצלו מעצת ומעדת המרגלים – יהושע וכלב. יהושע עמדה לו תפילתו של משה רבו – "ייה יושיעך מעצת מרגלים" (סוטה ל"ד ע"ב) מה עמד לו לכלב? תפילתו עמדה לו. "ויעלו בנגב ויבאו" ויבאו מיבעי ליה. אמר רבא: מלמד שפירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות והתפלל שינצל מעצת מרגלים" (שם).

ומה ראה להשתטח דווקא על קברי אבות שבחברון? אפשר בא ללמוד דביקות בארץ ישראל והליכה אליה באמונה, מאבות האומה, כי כן זו דרכם של האבות, דרך אמונה.

אברהם אבינו הוא הקרוא לעזוב את כל עולמו ולילך אל הארץ אותה עתיד הקב"ה להראות לו. ועינו צריכה להיות בולשת למעלה כדי לבקש אותות שינחוהו ויראוהו את הארץ.

ומן האותות

"כיוון שהגיע לסולמה של צור, ראה אותן עסוקין בניכוש בשעת ניכוש בעידור בשעת העידור. אמר: הלוואי יהא חלקי בארץ הזאת. אמר לו הקב"ה: "לזרעך אתן את הארץ הזאת".

ב"ר לט, י

חזיון עבודת הארץ היא שקשרה אותו אליה בעבותות אהבה. ואברהם אבינו לא רק את משפחתו ואת מולדתו נטש, אלא גם את פעילותו הרוחנית. שהרי כבר בחרן עשה הוא נפשות והיה מגייר אנשים ומכניסן תחת כנפי השכינה (מדרש ורש"י לכתוב בכראשית יב, ה "ואת הנפש אשר עשו בחרן") ואת תפקידו זה אמר הוא להניח לפי שעה ולילך לו אל ארץ זרה ורחוקה ארץ שיושביה מצטיינים בעבודת אדמה!!

כח אמונה זה ספג אל תוכו כלב, מטרשי חברון – להיות נשמע לצו האלקי ולילך ישר בדרך אשר יראהו ה' מבלי חשוב חשבונות רבים, אף לא חשבונות רוחניים¹¹.

ו. השלום – כלי מחזיק ברכת התורה

ושמא, לא הארץ ושיבתה הם שניראו למרגלים כמעכבים בעד עיון בתורה, אלא כיבושה של

הארץ והמלחמות הכרוכות בעקבה.

והן גם על כך תינה נעים זמירות ישראל באמרו

"ה' אורי וישעי ממי אירא, ה' מעוז חיי ממי אפחד.

בקרב עלי מרעים לאכל את בשרי צרי ואיבי לי, המה כשלו ונפלו.

אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי.

11. הזיקה של נחלת הארץ לאבות עולה גם מהאמור לגבי מצות כיבוד אב ואם. יושם לב: מקום יחיד שזוכרת הארץ בעשרת הדיברות היא במצות כיבוד או"א כאמור "כבד את אביך ואת אמך למען יארכון ימך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך" (שמות יט, יב) ובספר שפת אמת לר"מ חגיז (טז ע"א) נקבע: "אהבת ארץ ישראל הרי זה ככיבוד אם" ועוד נעמוד בהמשך על בחינת אם שבא"י.

אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח.
אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש; שבתי בבית ה' כל ימי חיי, לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו".

תהלים כז

דומה כי שיעורם של דברים כך הוא. דוד כמכריז, איני ירא ממרעים, אף לא ממחנה אף לא ממלחמה – ברור כי אנצח במאבק. אלא שדא עקא, אותן מלחמות אינן מאפשרות לי לישוב בבית ה' ולחזות בנועמו כאשר עם לבכי. אפשר אף זה היה חשבונם העלום של מרגלים. אכן ארץ זבת חלב ודבש, אפס כי עז העם היושב בה וכיבוש הארץ אי אפשר לו בלא מלחמה ממושכת מתישה ועקובה מדם, וכל אותו זמן תורה מה תהא עליה? אכן אין לך כלי מחזיק ברכת תורה יותר מן השלום. לא בכדי מסתיימים ששה סדרי משנה במאמרו של רבי שמעון בן חלפתא.
"לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר: ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום".

לאמר לאחר שנתן ה' עוז לעמו ואין עוז אלא תורה, ראוי שיברך את עמו בשלום, שהוא השלום, כלי הראוי להחזיק ולשמר ברכה זו. ואף הרמב"ם לימדנו בסוף משנה התורה אשר לו "לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח, לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בעכו"ם ולא כדי שינשאו אותם העמים, ולא כדי לאכול ולשתות ולשמות, אלא שכדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה. ולא יהיה להם נוגש ומבטל... ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות... ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד..."

הלכות מלכים י"ב ד-ה

נמצא, שלום ושלוח, תנאי לעמל תורה. מלחמות ותחרות מפריעות ומשבשות¹².
עולה איפוא כי יסורים המתלווים לכיבושה של ארץ ישראל וישובה הם גורמים מפריעים לעיון בתורה וחכמתה, ועשוי אוהב תורה להיות שרוי בדילמה – תורה או א"י?¹³

ז. אין תורה כתורת ארץ ישראל

כל האומר אין לו אלא תורה ואינו זקוק לארץ ישראל, אף תורה אין לו. שאין תורה אלא זו היוצאת מציון ואין דבר ה' אלא זה העולה מירושלים. ולא לבד בגין גורם מסייע כגון זו שאמרו "אזירא דארץ ישראל מחכים" (בבא בתרא, קנח ע"ב) אלא שנתינת תורה ועיון בה וחיידוש בה

12. וכך אומר רבי מנחם המאירי בהקדמת ל"בית הבחירה" "וכבר ידעת על הסיבות המונעות שלמות מן האדם שהם רכות. ומן הגדולות שבהם – טרדת המלחמות. כל שכן בהצטרף עימה ההמשך אחר צרכי הגוף יותר מדאי ובקשת המותרות..."

13. התלכטות והכרעה בעניין זה מצינו אצל רבותינו ז"ל. "מעשה בר' אלעזר בן שמעון ורבי יוחנן הסנדלר שהיו הולכים לנציבין אצל רבי יהודה בן בתירא ללמוד הימנו תורה והגיעו לצידן וזכרו את ארץ ישראל, וקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה "וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החוקים" – חזרו ובאו להם למקומם. אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" (ספרי, ראה, פ') – אף שמותר לצאת לחו"ל על מנת ללמוד תורה. אך מי שרואה מעלת א"י לעניין תורה ומצוותיה הוא לא יזדקק להיתר זה וישוב למקומו בא"י לקיים מצות ישיבת הארץ ששקולה כנגד כל המצוות.

מגילויי שכינה הם ושכינה אינה נגלית ואינה משמיעה דבריה אלא בארץ ישראל. כך לימדו חכמים

"עז שלא נבחרה ארץ ישראל, היו כל הארצות כשרות לדיברות משנבחרה ארץ ישראל יצאו כל הארצות".

(מכילתא פרשת בא עה"פ "וידבר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר")

ואמרו

"מבקש אתה לראות שכינה בעולם הזה – עסוק בתורה בארץ ישראל".

מדרש תהלים, קה

ואם גם יש תורה בחו"ל כבר העידו

"אין תורה כתורת ארץ ישראל".

ב"ר, טז, ז

ויותר מזה השמיע רבי שמעון בר יוחאי, לא רק שאין תורה כתורת א"י אלא שאין התורה

אלא בא"י

"תבל – זו ארץ ישראל, ולמה נקרא שמה תבל על שם תבלין שבתוכה. איזהו תבלין

שבתוכה? זו תורה שנאמר "בגויים אין תורה" – מכאן שהתורה בארץ ישראל".

ספרי עקב לו

והדברים זוקקים הסבר, תורה – חכמתו ובת שעשועיו של הקב"ה, עליונה היא ונישאה.

וכדרך שאינה נתונה למגבלות של זמן וכחה או כוחה עתה, כך לכאורה צריכה היתה להתרומם

מעבר למגבלות של מקום ולהיות חיונית ותקפה בכל אתר ואתר.

ח. כאיש אחד בלב אחד

עובר למתן תורה מתארת התורה

"ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני ויחננו במדבר סיני ויחן שם ישראל נגד ההר".

שמות, יט, ב

מדוע כפלה תורה "ויחננו" "ויחן", ומדוע זה שינתה מלשון רבים ללשון יחיד?

ראב"ע הבחין בין כלל העם ליחידיו נבחריו – "וטעם ויחן שם ישראל אחד שאמר ויחננו

במדבר, כי ראשי המטות והזקנים חנו נגד ההר בעבור כבודם על כן הזכיר ויחן, כי מעטים היו".

רמב"ן רואה בכפל, הדגשת החיץ שבין ישראל לערב רב – "ויתכן שהבדילו מתוכם כל

האספסוף אשר בקרבם וחנו בני ישראל לבדם לפני ההר וערב רב אחריהם".

לעומתם, הסיע רש"י (בעקבות חז"ל) הדברים מהקשרם הכרונולוגי המצומצם וראה בהם

הנחיות לקבלת תורה תמידית. כך כבר בכתוב הראשון שם "ביום הזה באו מדבר סיני" – "לא

היה צריך לכתוב אלא ביום ההוא, מהו ביום הזה שיהיו דברי תורה חדשים עליך כאילו היום

ניתנו".

וכך דבריו בהמשך (והם עפ"י המכילתא)

"ויחן שם ישראל – כאיש אחד בלב אחד אבל שאר כל החניות בתרעומות ובמחלוקת". לא רק

סיפור עובדה כאן, שלכך די בתיאור האחד, אלא הבהרת התנאי לתורה – כאיש אחד בלב אחד.

תורה אינה ניתנת ליחידים בישראל ובעולם, גם אם מעולים הם. לא ניתנה תורה לא לאבות

ולא לזקני העם אלא לכולם כשהם איש אחד ולב אחד – תורה ניתנה לכלל ישראל.
 "שאי אפשר לישראל לקבל התורה שהיא אחת, רק כאשר הם גם כן אחד לגמרי. כי כל דבר אחדות לא יאות כי אם לאשר הוא אחד" מהר"ל, דרוש על התורה.
 זהו שאמור בכתוב

"תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב.
 ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם, יחד שבטי ישראל".

דברים, לג, ד"ה
 אלא שמתן תורה אינו אירוע חד פעמי. לעולם דברי תורה כחדשים כאילו היום ניתנו. ומכאן הצורך באחדות האומה כדי לזכות שוב ושוב לאותה הארה בראשיתית של מתן תורה. היכן עשויים הם ישראל להתאחד? היכן מקבל כלל ישראל צביונו הסגולי?

ט. גוי אחד בארץ
 מענה לכך נרמז בכתובים ומפורש יותר בדברי חכמים.
 "זמי כעמך ישראל גוי אחד בארץ".

שמ"ב, ז

"...ודאי בארץ הם גוי אחד... אבל לא אקרון אחד אלא בארץ"

זוהר, אמור צב ע"ב

ובהגהות מהרח"ו שם – "אינם נקראים אחד אלא בארץ ישראל".
 וכך השמיע ר"מ חגיז בספרו "שפת-אמת"

"כל מעלת ישראל היא תלויה בארץ ההיא, כמו שנאמר: "גוי אחד בארץ" להורות: כשישראל על אדמתן אז דווקא נקראו גוי אחד".

ובנוסח אחר

"ואין נקראין גוי אחד אלא עמה".

מוהר"ר אלעזר אזקרי, ספר חרדים, מ"ע התלויות בארץ פ"ב

כי מהות סגולית מיוחדת הקרויה "כלל ישראל" אינה אלא בארץ ישראל.

"לפי שבני ארץ ישראל הם אשר נקראים קהל, וה' קראם כל הקהל ואפילו היו עשרה אחדים, ואין חוששים למי שזולתם בחוצה לארץ".¹⁴

רמב"ם פיה"מ בכורות פ"ד ג

עפ"י יסוד זה הסביר המהר"ל קביעת הערכות – כל ישראל ערבין זה בזה – רק לאחר שעברו הירדן.

"עפ"י דברי מהר"ל מפראג וצ"ל בביאור טעם, שלא נתערכו ישראל זה לזה רק אחר שעברו את הירדן, וביאר מהר"ל וצ"ל דא"י מיוחדת לישראל והיא עושה את כל ישראל השוכנים עליה כאיש אחד, על כן כשבאו לא"י נעשו ערבים".¹⁵

14. וזה עפ"י קביעת הגמ' בהוריות ג' ע"א "אמר רב אסי: ובהוראה הלך אחר רוב יושבי ארץ ישראל, שנאמר 'ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו מלכוא חמת עד נחל מצרים'... מכדי כתיב וכל ישראל עמו, קהל גדול עד נחל מצרים למה לי? שמע מינה: הני הוא דאיכרי קהל אבל הנך לא איכרי קהל".

15. מצוטט מתוך שו"ת אבני נזר, יו"ד קכו. בדיון לגבי מעמדו של מומר. וראה מה שבנה על זה הרמ"ד

והרחיב במהות הדבר הרר"י ראזין, הרוגוצ'ובר אם כי בתמצית, כדרכו.
 "הגדר דערבות, משום שכל ישראל הוה כמו מין יחיד, מין פרטי, נקודה, ועיין מכות דף כג, וחולין דף קלה ע"ב, לא בגדר נפרד... לכך מהני ערבות. אך הנה קיימ"ל אין אוכלסא בבבל, ור"ל דליכא צירוף, ברכות דף נח. ואין תענית ציבור בבבל, פסחים דף נד ע"ב... ור"ל דרק ארץ ישראל והנשיא מצרף לעשות גדר ציבור, ולכן גבי בני נח ליכא גדר קהל... ולכן רק כשעברו הירדן אז הוי כמו מציאות אחת וחל עליהם ערבות...".
 "צפנת פענח" לסנהדרין מג ע"ב

מה העניקה להם ארץ ישראל עד שהפכתם לגוף אחד, מבהיר ה"שפת אמת"
 "...וכשבני ישראל נתיישבו בארץ, קיבלו כח הנשמה של מעלה. וכן כתוב "נותן נשמה לעם עליה"... כי עיקר האחדות בארץ ישראל ואז השכינה שורה עליהם".
 פרשת בהר תרנ"ד

וכדרך שתורה לכלל ניתנה, ויחיד מקבל בה לפי כחו, אם רואה הוא עצמו כחלק מכנסת ישראל, כן גם הארץ, לא ליחיד ישראל ניתנה אלא לכלל ישראל. ומכאן ההלכה
 "ארץ ישראל האמורה בכל מקום, היא בארצות שכיבשן מלך ישראל, או נביא מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כיבוש רבים. אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו בעצמן מקום אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא ארץ ישראל כדי שינהגו בו כל המצוות. ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל א"י לשבטים, אע"פ שלא נכבשה, כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו". רמב"ם, הלכות תרומות, פ"א, ב"ג.

והוהברו הדברים בדרשת התשובה של הר"ד סולובייצ'יק
 "ארץ ישראל מוחזקת היא בידינו מאבותינו" האם פירוש הדבר כי לכל יהודי חלק בשותפות על הבעלות לארץ ישראל? לא, א"י אינה שייכת לכל יהודי ויהודי לחוד, אלא לכלל ישראל כחטיבה אחת יחודית ועצמית. בחלוקת הארץ ע"י יהושע בן נון הועברו זכויות בעלים מן הכלל כולו לשבטים היחידים, קניין הכלל הועבר אז ע"י החלוקה לקניין פרטי. אבל קודם לחלוקה, וגם עכשיו כאשר חלוקת הארץ לשבטים אינה קיימת, הרי הזכות של יהודים לא"י אינה בעלת אופי פרטי יחיד – אלא היא זכותו של כלל ישראל, לי עצמי כפרט אין כל תביעה או זכות על הארץ. זכותי האישית נובעת מכך שאני חלק מכנסת ישראל וחבר בה. וכיון שהארץ שייכת לכנסת ישראל הרי היא שייכת גם לי. הקניין של יהודי בארץ ישראל אינו חזקת יחיד אלא חזקת הכלל. חזקתה של כנסת ישראל כאישיות מטאפיזית. אמנם לכל אחד מאתנו זכות לארץ ישראל – אבל זכות זאת באה אך ורק מתוך ההיתדבקות החד משמעית בכנסת ישראל...".
 מתוך "על התשובה" עמ' 75-76

פלאצקי בספרו "כלי חמדה" פרשת נצבים סימן ג'. וראה עוד במאמרו של הר"י שציפרנסקי "כלי היסוד הדעת" בכת"ע "אור המורח" שנת תשל"ח. האבנ"ז הזכיר שנית את דברי המהר"ל בשו"ת א"ח סימן שיד, ושם חידש שהגדול בחכמי א"י לו עצמו יש מעלת כלל ישראל, אף אם מצוי הוא בחו"ל. וראה עוד דברי הר"א לופטביר בספר "זרע אברהם" סימן ו' ד"ה "וכבוד מו"ח" מה שיישב עפ"י יסוד זה של המהר"ל והאבנ"ז.

כרוכים באו הדברים.

לכלל ישראל ניתנה תורה, אך ישראל כחטיבה אחת בעולם נוצרו ע"י התורה "ואין אומתנו אומה אלא בתורתיה" (רס"ג, אמונות ודעות). לכלל ישראל ניתנה ארץ ישראל¹⁶. אך אין מושג של כלל ישראל אלא בארץ ישראל.

עם ישראל כשהוא מאוחד וזכה לתורה. כל כלל העולם כולו על אחת כמה וכמה. אפשר זה שחזה ישעיה הנביא לאחרית הימים
 "והיה באחרית הימים,
 נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות
 ונהרו אליו כל הגוים"¹⁷.
 והלכו עמים רבים, ואמרו: לכו ונעלה אל הר ה', אל בית אלהי יעקב. ויורנו מדרכיו ונלכה בארצתיו.
 כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

ישעיה, ב, ב"ד

י. בין תורת ארץ ישראל לתורת חו"ל

על פי זה ניתן לעמוד על ההפרש שבין תורת א"י לבין זו שבחו"ל.
 כבר בדברי חו"ל מצינו הבחנה בין אופי לימוד כאן לבין אופיו ואופיים של הלומדים שם – "א"ר אושעיה: מאי דכתיב "ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים". נועם – אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל שמנעימין זה לזה בהלכה. חובלים – אלו ת"ח שבבבל שמחבלים זה לזה בהלכה".

סנהדרין כד ע"א

עוד נעמוד בע"ה ביתר עיון על הבחנה זאת. עתה די לנו בשימת לב לכך שמקל תורה של א"י קרוי נועם לשון יחיד. ומקל תורה של חו"ל – חובלים – לשון רבים. וכזה הרמז להפרש יסודי "כל מה שהוא שגור ביחס של תורת חוץ לארץ במובן פרטי, עולה הוא בערך תורת ארץ ישראל למובן הכללי. תורת חו"ל עוסקת בתיקון הנפש הפרטית, בדאגתה לחומריותה ורוחניותה, לזיכוכה והתעלותה בחיי שעה וחיי עולם. אבל רק בתור נפש פרטית. לא כן תורת ארץ ישראל, היא דואגת תמיד בעד הכלל, בעד כללות נשמת האומה כולה" אורות התורה למרן הראי"ה קוק עמ' עה.
 "הבדל עצום בין תורת א"י לתורת חו"ל. בארץ ישראל... הרוח הכללי השופע בנועם

16. אפשר לכך גם קשורה הערתו של ראב"ע, בפירושו לויקרא כג, י "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם וקצרתם את קצירה..." פירש ראב"ע "וטעם דבר אל בני ישראל – שיתחברו, ואחר כן ואמרת אלהם" כשהאמירה היא "כי תבאו אל הארץ..." עליהם להתחבר קודם, ואחר לקלוט צו זה.

17. ולעומת זאת בחזונו של מיכה (פ"ד) "ונהרו עליו עמים".

והולך ומתפשט, הוא הרודד את הפרטים הוא המרחיב את ההלכות, הכל מלמעלה למטה. מה שאין כן בחו"ל. רוח כללי קדוש אי אפשר לשאוף באויר טמא ועל אדמה טמאה. אלא כל פרט ופרט מן התורה מעלה איזה ניצוץ, איזו הארה, להתקרב אל רוח אלקים חיים...".

אגרות ראי"ה ח"א עמ' קי"ב

ומכאן להדרכה מעשית לימודית.

"אנו צריכים להתרומם לאותה המדרגה של הבנת הכללים וכללי הכללים, והפרטים בהצעותיהם יהיו נסמכים עמם. זאת היא המידה המיוחדת של תורת א"י, ובוזה היא מחולקת משל חו"ל". אורות התורה, עמ' עז.

בחו"ל צריך לעולל במחשכים על ידי התיבות של התולדות, לדמות רק מהן מילתא למילתא, והנקודה התוכית, המיוסדת במעמקי קודש העליון אי אפשר לתפוס".

איגרות שם עמ' קיג

יא. במחשכים הושיבני – תלמודה של בבל

ועדיין הדברים צריכים תלמוד. שהרי המתבונן בתולדות הרוח והתרבות בישראל, יגלה כמה וכמה יצירות מופלאות שנוצרו דווקא בגלות. ספרי פסק והלכה והגות ופרשנות, וגולת הכותרת אשר על כולם – התלמוד הבבלי שהוא המאסף היותר גדול ונכבד ומשפיע של חכמה יהודית. על מקום יצירתו – בבל – דרש גדול אמוראי ארץ ישראל

"מאי בבל? אמר רבי יוחנן: בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד"

סנהדרין כד ע"ה..

אלא ששם בסמוך מגדיר ר' ירמיה תלמודה של בבל

"במחשכים הושיבני כמתי עולם" (איכה ג') – אמר ר' ירמיה: זה תלמודה של בבל".

האם הגדרה חיובית לפנינו? מהסברו של רבינו חננאל אכן כך נשמע "זה תלמוד בבל – כלומר טעמים שלו צפונים ועלומים כמים עמוקים" נמצאו לפי זה דברי ר' ירמיה ממושיבים דברי רבי יוחנן ואף הם באים לשבח תלמוד בבלי. דברי הראשון מתייחסים להיקף ודברי השני לעומק. כן עולה גם מפרש"י לחגיגה (י' ע"א) שם בד"ה "אפילו מש"ס לש"ס – מש"ס ירושלמי לש"ס בבלי שהוא עמוק, כדאמרינן בסנהדרין במחשכים הושיבני כמתי עולם – זה הש"ס של בבל".

ברם, לא כן בפירושו של רש"י למקור הדברים בסנהדרין. שם פירש "במחשכים הושיבני – שאין נוחין זה עם זה ותלמודם ספק בידם" לא לעניין עומק בא הדימוי של חושך, אלא לעניין הספק ואי הבהירות, תולדת דרך הלימוד שאינה "נועם" אלא "חובלים". כלום סותר רש"י את עצמו? המתבונן היטב בהקשר שבו אמורים הדברים ב"חגיגה", יגלה כי לא רק שאין סתירה אלא משלימים הדברים זה את זה.

כך נאמר שם

"וליוצא ולבא אין שלום" (זכריה ח')

אמר רב: כיון שיוצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום

ושמואל אמר: זה הפורש מתלמוד למשנה.

ורבי יוחנן אמר: אפילו מש"ס לש"ס".

מהו זה שאין לו שלום, מבהיר רש"י: "שאינן הוראה מדבר מקרא, שהמשנה מפרשת סתימת התורה" היוצא מהלכה למקרא מאבד את דרך ההלכה הסלולה, שהדברים במקרא סתומים, ואי אפשר להבהירם בלא משנה. כיוצא בזה ביחס שבין משנה לתלמוד "שאינן הוראה נכונה בדבר משנה" על דרך זה יש להבין התוספת של מרא דתלמוד ירושלמי – רבי יוחנן – שאף הפורש לתלמוד בבלי מאבד נתיב ההוראה, שעמוקים הדברים שם וסתומים ואי אפשר לו לאדם להפיק מהם הוראות ברורות שאף תלמודם של בני בכל עצמם ספק הוא בידם. זה עניינו של חושך המחשיך ומסתיר ומעלים דברים, לעומת הארה המתירה ספיקות. אכן ליוצא מתלמוד ירושלמי לתלמוד בבלי אין שלום, שעובר הוא מנועם לחובלים¹⁸.

ומכאן לת"ח שבבבל. הגדרת ת"ח בבבל כחובלים, אף היא אינה מובנת. הן אישיותם המוסרית המופלאה של המוני ת"ח בבבל, נשקפת לנו מתוך התלמוד והמדרשים. והיא מסולסלת במידות נאות, ובהליכות יושר ובהקפדה רבה על מעשים מתוקנים. הם שכך סלסלו בעצמם, יהפכו לחובלים בעוסקם בתורה בבית המדרש? אין זאת אלא שממהותה של תורה בבבל, תורת חו"ל, להיות נלמדת בשיטת "חובלים". ופשר העניין עולה מתוך דברי רבי יצחק.

"והנה מנורת זהב... ושנים זתים עליה.

ויאמר אלה שני בני היצהר" (זכריה ד').

"יצהר – אמר רבי יצחק: אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל שנוחין זה לזה בהלכה כשמן זית.

ושנים זתים עליה – אלו ת"ח שבבבל שמרויין זה לזה בהלכה כזית".

סנהדרין, כ"ד ע"א.

מה בין יצהר לזתים? יצהר – השמן המשמש לאור ולחום. זתים – מקום כינוס שמן. דחוק וכנוס הוא השמן בתוך קליפות הזית וכדי להפיקו יש לחבל ולכתת ולייסר. תלמידי חכמים שבארץ ישראל דבריהם מאירים. לעומת זאת תורת בבל גנוזה ועלומה והרבה יש להעמיק, אף לחבל, כדי להאיר ולהנהיר.

הוא אשר קונן המקונן ב"איכה" – "במשכים הושיבני כמתי עולם". חורבן הארץ והגלות, גורמים גם להגלייתיה של תורה לבורות מחשכים. תורה הופכת להיות תורת חו"ל. תלמוד בבלי, הרי הוא בית אב לתורת חו"ל. אף השם "בבלי" יש בו כדי ללמד

18. מתשובת רבי מימון אבי הרמב"ם (תשובות הרמב"ם מה"ד בלאו תשו' תל"ז, וראה בריטב"א יומא נו ע"א ייחס התשובה לרמב"ם). עולה כי "מחשכים" של תלמוד בבלי ולומדים בבליים, אינם עניין שבמהות אלא שבמקרה. "מיהו לאו בכל הדורות היו כן, אלא בימי רבה ורב יוסף ואביי ורבה דהוה להו שמדות... אבל אח"כ נתגברה התורה בבבל, כל שכן בימי רב אשי, דאמרינן מימות רבי ועד רב אשי לא מציינו תורה וגדולה במקום אחד". ברם, הקביעות החד משמעיות שנקבעו בגמ' בכמה מקומות, מלמדות כי הענין הוא מהותי וקשור בהפרש שבין ארץ ישראל לחו"ל.

הבחנה בין תלמוד בבלי לירושלמי עורך גם הרמ"א עמיאל במבוא לספרו "המדות לחקר ההלכה" (פרקים ט"א) ושם מפתיע הוא בקביעתו כי הירושלמי יורד לניתוח מעמיק יותר מהבבלי.

"על כן קרא שמה כבל, כי שם בלל ה' שפת כל הארץ, ומשם הפיצם ה' על פני כל הארץ".
בראשית, יא, ט

כבל – מקור אי ההבנות, התהיות, המריבות והחבלות.
אכן על היוצא מתלמוד ירושלמי לכבלי דרשו "ליוצא ולבא אין שלום" כי שלום תולדת האור הוא. כשהדברים מאירים ניצב כל פרט במקומו הראוי ויחד מתגבשת תמונה הרמונית שלימה, שיש בה הארה והוראה. כששרויים במחשכים נראים אך פרטי פרטים הדוחקים וסותרים זה את זה. ורק מתוך העימות של פרט לעומת פרט והביקוש והאימות, מתגלית אט אט – אם בכלל – התמונה כולה.

נמצא, כל שפע החיבורים והכירורים המאפיינים תקופות גלות, ביטוי לעמל ולטורח בבקשת הנקודה האורית הפנימית. כי כן, לא תמיד השפע הוא לכתחילאי, יש והוא תולדת מצד דיעבדי ובו עדות למצב לא נורמלי מעין מה שאמרו חכמים
"אמר רב אדא ברבי חנינא: אלמלא חטאו ישראל, לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד מפני שערכה של ארץ ישראל הוא".

נדרים כב ע"ב

על פי דרכנו למדנו כי שנים הם מושגים לכתחילאיים. תורה וארץ ישראל. תורת ערכה של ארץ ישראל היא תורה בסיסית בראשיתית.

יב. ארץ אמונה

ראשיתה של תורה – התגלותו של נותן התורה, "אנכי ה' אלהיך..."

ראשיתה של ארץ ישראל – התגלותו של נותן הארץ

"זירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת. ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו".

בראשית, יב, ז

עם קבלת תורה הווה ה' לאלהים לבני ישראל. ובארץ ישראל הוא להם לאלהים. אף זאת

מברית אברהם למדנו.

"והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו לדרתם לברית עולם. להיות לך לאלהים

ולזרעך אחריו. ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגריך, את כל ארץ כנען לאחוזת עולם

והייתי להם לאלהים".

בראשית, יז, זח

וכתב שם רש"י

"לאחוזת עולם – ושם אהיה להם לאלהים, אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו

אלוה".

ומקור לדבריו בתוספתא (עבודה זרה פ"ה)

"הרי הוא אומר: 'ושבתי בשלום אל בית אבי' שאין תלמוד לומר 'והיה ה' לי לאלהים'.

ואומר: 'לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים' – כל זמן שאתם בארץ כנען הריני

לכם אלוה, אין אתם בארץ כנען איני לכם לאלוה".

אלא שרש"י הסיע הדרשה וכיוונה לפסוק האמור אצל אברהם. הרא"ם בביאורו על רש"י

הסביר שרש"י בא בזה ליישב שאלת פשט "דאם לא כן 'והייתי לכם לאלהים' למה לי, הרי כבר

כתוב לעיל מיניה להיות לך לאלהים ולזרעך".

דומה כי עניין נוסף הינחה כאן את רש"י בפירושו. הבטחת הארץ זו שאנו עוסקים בה לא ראשונה היא לאברהם. וראוי לסקור ההבטחות מראשיתן.

1. "וירא ה' אל אברם ויאמר: לזרעך אתן את הארץ הזאת" (יב, ז).
2. "שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם, צפנה ונגבה וקדמה וימה, כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם... קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" (יג, יד-יז).
3. "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה... ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת, את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמני, ואת החתי ואת הפרזי ואת הרפאים ואת האמרי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבסי"¹⁹ (טו, זכא).

וכבר עמד הרמב"ן על היחודיות שבכל הבטחה "הנה הקב"ה הבטיח את אברהם במתנת הארץ פעמים רבים וכולם לצורך עניין. בבואו בארץ מתחילה אמר לו: לזרעך אתן את הארץ הזאת ולא באר מתנתו, כי אין במשמע רק במה שהלך בארץ עד מקום שכם עד אילון מורה. ואחרי כן כשרבו זכויותיו בארץ הוסיף לו: שא נא וראה צפונה ונגבה וקדמה וימה... והוסיף לו בברכה השניה הזאת עוד ולזרעך עד עולם... ובפעם השלישית באר לו תחומי הארץ והזכיר לו כל העמים עשרה אומות והוסיף לכרות לו ברית עליהן שלא יגרום החטא. וכאשר ציווהו על המילה אמר לו לאחוזת עולם לאמר שאם יגלו ממנה עוד ישובו וינחלוה. והוסיף "והייתי להם לאלהים" שהוא בכבודו ינהיג אותם... ואמר הכתוב בפעם הראשונה "לזרעך אתן" בלשון עתיד וכן בשנייה כי עד הנה לא נתנה אליו כולה... אבל בשלישית בשעת הברית אמר לזרעך נתתי... וכן בעת המילה כשאמר לאחוזת עולם אמר ונתתי לך".

פירושו לפרק טו, י"ח

מסתבר שאף רש"י ביקש יחוד בהבטחה זאת הרביעית, ומצא – שם בא"י, ורק שם, יהיה ה' להם לאלהים.

ומאלפים מאד דברים אשר כתב ה"כלי יקר" בביאור לכתוב בתחילת עשרת הדיברות. שם דן הוא בשאלה מדוע נאמרו שתי דיברות ראשונות בלשון נוכח ושאר הדיברות בלשון נסתר, ובין שאר דבריו פירש

"...לפי שכל מצוות אלו הם חובת הגוף ואינן תלויות בארץ, וישראל חייבים בהם בין בארץ בין בחו"ל... חוץ מן שתי מצוות אלו – אנכי ולא יהיה לך – אינן מתקיימים כי אם בזמן שישראל יושבים על אדמתם ויאר ה' פניו אליהם ומדבר עמהם בנוכח. כי אינם בהסתרת פנים. אבל בזמן שגלו הבנים מעל שולחן אביהם או "אנכי ה' אלהיך" אינו מקוים, כי כבר אמרו חז"ל שהדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה. ו"לא יהיה לך" לא מקויים לפי שנאמר בתוכחה "ועבדתם שם אלהים אחרים..." על כן דיבר הקב"ה שתי

19. יש לציין, כי לפי האמור ב"סדר עולם" פ"א, הרי בברית בין הבתרים היתה ההתגלות הראשונה לאברהם והיא היתה בשנת ע' לחיי אברהם.

מצוות אלו דווקא בנוכת, כי בזמן שישראל בהצלחתם נאמר "ופניתו אליכם" ואז הקב"ה מדבר עמהם פנים אל פנים ובזמן שהוא מתקיימים שתי דיברות אלו, לכך נאמר על פני...".

ואם אמונה שלימה בנותן התורה היא הבסיס לקבלת תורה ומצוות, נמצא שאין קבלת תורה שלימה אלא בארץ ישראל.

בזכות האמונה זוכים לא", ובה זוכים לאמונה שלימה, ורק בה אפשרית זיקה שלימה בין הקב"ה לנביאיו

"ויקרא אל משה – הכא אל"ף זעירא, אמאי? בגין דהאי קריאה לא הוה בשלמו, מאי טעמא? דהא לא הוה אלא במשכנא ובארעא אחרא, בגין דשלימו לא אשתכח אלא בארעא קדישא".

זוהר, בראשית, רלט, ע"א

יג. ארץ קדושה לגוי קדוש

ראינו כי ארץ ישראל אינה רק נחלה גאוגרפית, אלא המקום לקיומו האמוני רוחני של עם ישראל. וכדרך שמצות מילה מצוה ראשונה לאדם מישראל ועמה נכנס הוא לברית, כן כן ארץ ישראל לאומה כולה²⁰.

כי שלא כאמונות אחרות אמונת ישראל. הללו אפשר להם להיות אווריריות ומתאימות לכל מקום ולכל נפש. ואילו אמונת ישראל כדרך שמיוחדת היא לישראל, כן זקוקה היא לטריטוריה מסוימת, לארץ מיוחדת.

ומאלף, כל הבטחה מהבטחות הארץ, באה לאחר התפרדות התרחקות מן הסובב. ראשונה באה לאחר קיום הצו "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך". שניה, לאחר שנפרד לוט מעם אברהם. שלישית לאחר מלחמות של אברהם כנגד ארבעת המלכים וזו המקפת ביותר עם מצות המילה שבאה לסמן את היות אברהם וביתו נבדלים מכל הסובב אותם.

אף תורה כן. לא קיבלו ישראל את התורה אלא משקיבלו עליהם להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש. קדוש – גם במשמע של פרוש ונבדל מגויי הארצות, כפי שמסיימת פרשת קדושים "והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה', ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי".

ויקרא, כ, כו

ומכאן

אם יאמר לך אדם יש חכמה בגויים – תאמין... יש תורה בגויים אל תאמין".

מדרש איכ"ר, ב, יז

אמנם, חזון העתיד הוא להיות עמים רבים נקבצים אל הארץ ללמוד תורה היוצאת מציון. לקיים את שמראש מקדם כבר הובטח לאברהם

"ונברכו בכך כל משפחת האדמה".

בראשית יב, ג

20. מכאן לזיקה שבין מצות מילה לארץ ישראל זיקה שכמעט מפורשת בצו לאברהם שם. וכאה לידי ביטוי בכרכה שניה של ברכת המזון. (ראה ברכות מח ע"ב ורש"י שם ד"ה "צריך שיזכור בה ברית" ורש"י עה"ת בראשית יז, ב').

ופירש רשב"ם

"ונברכו לשון מבריק ומרכיב, כלומר יתערבו במשפחתך משפחות האדמה"²¹.
הרי זו התבדלות והתקדשות לצורך האצלה והברכה לכלל כולו.

יד. כל הארץ

שמה, טעם נוסף הנחה את רש"י לקבוע בכתוב זה דווקא דרשת חכמים שרק בארץ ישראל ה' הוא לאלהים לישראל. פסוקנו הוא היחיד בו מובטחת כל הארץ לאברהם לאחוזת עולם²². אפשר והתנאי ל"זהייתי להם לאלהים" בשלימות, הוא היות הארץ השלימה להם לאחוזתה. כך השמיענו רבי אברהם אזולאי בספרו חסד לאברהם (מעייין ב' נהר ז')
"כמו שהשכינה אינה בשלימות כל עוד שמקום בית המקדש אינו בשלימות על מכונו, כן השכינה גם כן אינה בשלימות כל זמן שארץ ישראל אינה בשלימות גבוליה".
וזה עולה מלשון התוספתא בעבודה זרה

"...כל זמן שאתם בארץ כנען הריני לכם לאלוה, אין אתם בארץ כנען איני לכם לאלוה. וכן הוא אומר: 'כארבעים אלף חלוצי הצבא' ואומר 'כי נתן בידי את יושבי הארץ'. וכי עלתה על דעתך שישראל מכבשים את הארץ לפני המקום? אלא כל זמן שהם עליה כולה, נכבשה. אינם עליה כולה אינה נכבשת"²³.
עניין זה של כוליות מצאנוהו אף לגבי תורה. אם לגבי כתיבתה, שאם חסרה אפילו אות אחת, נפסל הספר בגין כך, ואם לגבי האמונה במקורה האלוהי של התורה כולה.
"האומר שאין התורה מעם ה', אפילו פסוק אחד אפילו תיבה אחת, אם אמר משה אמרו מפי עצמו, הרי זה כופר בתורה".

רמב"ם תשובה פ"ג, ח

אפשר, והתביעה הזאת להחזיק בכלל, היא הזוקקת עידוד מיוחד של חזק ואמץ לתורה ולארץ. כדבר ה' ליהושע
"חזק ואמץ כי אתה תנחיל את העם הזה את הארץ אשר נשבעתי לאבותם לתת להם. רק חזק ואמץ לשמור לעשות ככל התורה אשר ציוך משה עבדי לא תסור ימין ושמאל".
יהושע, א', ו"ז

טו. משיבת נפש

דרך כלל, מצווה האדם מישראל לעבוד את בוראו, עבודה לשמה, בלא שיערב בעבודה מגמות של תועלת אישית, עירבוב אשר כזה פוגם ב"לשמה" של המצוה²⁴.

21. ובוו הדרך גם בעלי התוס' והחזקוני.
22. אמנם גם בפרק י"ג נאמר כל הארץ אך שם ישנה הגבלה "כל הארץ אשר אתה רואה" ואילו כאן "כל ארץ כנען" סתם.
23. כך הגירסא בדפוסיים, ברם יש לציין גירסתו של הרמב"ן שמצטט התוספתא בפירושו לויקרא יח, כה בהאי לישנא "אלא כל זמן שהם עליה כאילו היא מכובשת. הא אינם עליה אינה מכובשת".
24. ראה פסחים ח' ע"ב. "מפני מה אין פירות גינוסר בירושלים" אמנם, ראה שם תוס' ד"ה "שיזכה בה לעוה"ב, וכן תוס' ר"ה ד' ע"א ד"ה בשביל.

לעומת זאת לגבי לימוד תורה וישיבת א"י שונה הדבר. ודברים בזה מצינו אצל רב ותלמידו.
דברי הרב על לימוד תורה –
"כשמתערב בפלפול החפץ לשמח את עצמו בפלפול דאורייתא, אין זה נקרא תורה שלא לשמה ח"ו, כי עצם השמחה והסרת העצבות הוא גם כן מצוה רבה והוא בכלל הטבת המידות שהיא סגולתה של תורה".

מרן הרב קוק, אורות התורה פ"ט, י

והקדימו האדמו"ר ר"א מסאכטשאב בהקדמת ספרו "אגלי טל"
"ומדי דברי זכור אזכור מה ששמעתי קצת בני אדם טועין מדרך השכל בענין לימוד תורה"ק, ואמרו: כי הלומד ומחדש חידושים ושמח ומתענג בלימודו אין זה לימוד התורה כל כך לשמה... הרי מתערב בלימודו גם הנאת עצמו. ובאמת זה טעות מפורסם, ואדרבא, כי זה הוא עיקר מצות לימוד התורה להיות שש ושמח ומתענג בלימודו... ומאחר שנהנה מדברי תורה הוא נעשה דבוק לתורה... הלומד לשם מצוה ומתענג בלימודו הרי זה לימוד לשמה וכולו קודש כי גם התענוג מצוה".

ובענין ארץ ישראל דברי התלמיד

"ושונה היא המצוה של ישוב ארץ ישראל מכל המצוות, שבמצוה זו צריכים להרגיש את הטובה וההנאה הגשמית ממנה, ולדעת שהיא ארץ יותר מעולה משאר ארצות גם בחומריות ובגשמיות... וזהו מה שאמר הקב"ה לאברהם "לך לך מארצך – להנאתך ולטובתך".

הרב חרל"פ, מעייני הישועה עמ' רנ"ט

על כל פנים, השמחה שבקיום המצוה, נתבעת ביותר במצות ארץ ישראל. כנרמז בכתוב
"... למה שאמרו חז"ל "כל מקום שנאמר והיה לשון שמחה". וכתב רמב"ן במנין תרי"ג מצות, ישיבת ארץ ישראל, כל עת ורגע שהאדם בא"י הוא מקיים המצוה זו. וידוע שעיקר שכר המצוה על השמחה גדולה בה. כדכתיב "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה" אם כן צריך היושב בארץ ישראל להיות שמח תדיר במצוה התדירה באהבתו אותה".

מוהר"ר אלעזר אוקרי, ספר חרדים, מצוות עשה התלויות בארץ פ"ב

ואף דברי תורה צריכים שיהיו מאירים ושמחים וערבים. ואנו מבקשים בכרכת התורה
"והערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפנינו".

ערכות הגנוזה בהם בתורה ובארץ גרמו להם להיות נחמדים, שנפש טובי בני אדם חומדת ומתאוה להם. הארץ – כאמור בכתוב
"ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי".

ירמיה ג', יט

"ארץ חמדה – ארץ שנתחמדו לה כל גדולי עולם".

תנחומא משפטים, יז

והתורה – בלשון חכמים

"בשעה שעלה משה למרום, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: מה לילוד אשה בינינו. אמר

להם: לקבל תורה בא. אמרו לפניו: חמודה גנוזה שגנוזה לך תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם...".

שבת, פח ע"ב

מסתבר כי ערבות ועונג כרוכים באותה כוליות של תורה – כשהיא שלימה היא משיבת נפש "למה היא משיבת נפש – שהיא תמימה".

מדרש תהלים למזמור יט, יד

מסתבר, ששמחה שלמה בישוב א"י נקבעת כשהיא, הארץ, בשלימותה. אמנם, מאידך גם מצינו כי הדרך לשלימות היא בפרוודור הרגשת העונג והערבות "למה היא תמימה – שהיא משיבת נפש".

שם

אפשר ושמחה בשיבת הארץ היא אחד המפתחות להאחזות בה כולה?

פז. חיים

תורה היא תורת חיים. כך טבעו חכמים מטבע ברכה המסיימת את תפילת עמידה "כי באור פניך נתת לנו ה' אלהינו תורת חיים"²⁵.

ובברכת התורה

"אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו".

ובספר החכמה נקבע

"עץ חיים היא למחזיקים בה".

משלי ג, יח

ועוד כהנה פסוקים ומאמרי חכמים.

כן גם הארץ. והרבה כתובים המדברים על ארץ החיים נתפרשו ע"י חכמים כמכוונים לארץ ישראל. כמו

"אתהלך לפני ה' בארצות החיים".

תהלים, קטז ט

ופרש"י

"ארץ ישראל".

והרד"ק הרחיב

"אתהלך לפני ה' בארץ ישראל ששכינתו שם... וערי ישראל הם ארצות החיים"²⁶ ונקראת

א"י חיים, כמו שנקראת "ארץ צבי" "ארץ חפץ" כי היא חמדת הארצות והיושבים בה הם

חיים ובריאים. חיים עניין בריאות כי א"י אורה טוב מכל הארצות"²⁷.

25. כך עפ"י נוסח האשכנזים. בסידורי הספרדים – "תורה וחיים" וזה עפ"י סידור רס"ג ונוסח הרמב"ם.

26. אפשר שבא ליישב קושי, מדוע "ארצות" ברבים.

27. אף חיות של תורה נדרשה גם לעניין הבריאות הפיזית. ראה מאמרם במסכת עירובין (נד ע"א) "חש בראשו יעסוק בתורה חש בכל גופו יעסוק בתורה שנאמר ולכל בשר מרפא".

ועל פי זה הסביר החתם סופר (שו"ת, או"ח, סימן ר"ח) בדרך דרוש, את דבריו התמוהים של ראובן לאביו "את שני בני תמית" – וזה לשונו:
 "אני רגיל לומר, לפי מה דאמרינן... בפסוק "כלב בן יפונה ויהושע בן נון חיו מן האנשים" שנטלו יהושע וכלב חלקם של מרגלים בארץ ישראל, וזה יכונה חיו. נמצא, מי שמפסיד חלק בארץ ישראל נקרא מיתה".

יז. מסירות נפש

תורת חיים וארץ חיים, והאדם מישראל עשוי למסור חייו למענם?! ויש שהוא אף מצווה על כך?!

כי אין פיקוח נפש של היחיד עומד בפני מצות ארץ ישראל, עצם חובת הכיבוש והמלחמה מלמדות. שהרי כך טיבעה של מלחמה שכהנה וכהנה תאכל חרב²⁸
 "... וכל המצוות שבתורה כתוב בהן "וחי בהם", מה שאין כן בכיבוש הארץ".

מרב הרב קוק, "תזון הגאולה" עמ' רכא

אפשר וזה פתח להבין דבריו הקשים של הרמב"ן כלפי אברהם אבינו.

"גם יציאתו מן הארץ שנצטווה עליה בתחילה מפני הרעב, עוון אשר חטא, כי האלהים

ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה".

פירושו לבראשית יב, י

והרי ירידתו זאת של אברהם לא באה אלא כשכבד הרעב בארץ²⁹. ומדוע יצפה אברהם כי

יעשה עמו נס ויצילו נפשם מהרעב, הן הרמב"ן הוא שקבע לנו כמה פעמים בפירושו כי אל להם לאדם ולציבור לסמוך על הנס³⁰. ואכן שורת ההלכה מתירה לאדם מישראל לעזוב הארץ מפני הרעב ואף לשכן בחו"ל, כדי להנצל מהרעב

"אבל לשכון בחו"ל אסור, אלא אם כן חזק שם הרעב, עד שנעשה..."

רמב"ם מלכים, פ"ה, ט

אלא שמיד מוצב הסייג

"...ואעפ"י שמתר לצאת אינה מידת חסידות, שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו

ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כליה למקום".

שם

אינה מידת חסידות... ונתחייבו כליה למקום?!

במקום אחר³¹ הארכנו בעניין זה, וכאן נזכיר רק הרעיון המרכזי.

יש להבחין בין קיום מצות הארץ ע"י יחיד בישראל, שלגביו היא מצוה נכבדה אך עדיין לא

יצאה מכלל שאר המצוות. ומקום יש להיתר לצאת לחו"ל מפני הרעב, או כדי ללמוד תורה או

28. ראה מנחת חינוך מצוה תכה, והאריך בענין הרב י"מ אהרנברג, הובאו דבריו בילקוט "ארץ נחלה" עמ' 123. וראה שם עוד דבריהם של הרבנים גורן ושפירא.

29. והכתוב מדגיש "וירד אברם מצרימה לגור שם כי כבד הרעב בארץ".

30. ובהקשר לכיבוש הארץ ראה דבריו לבמדבר א, מה. יג. ב'.

31. מאמר "יחיד וציבור במצות ישוב ארץ ישראל" בקובץ "תחומין" ב'.

לשאת אשה (רמב"ם שם). אך אם היציאה או הויתור עלולים להשבית מצות הארץ, שאני. שהרי על קיומה יש אף להלחם.

אחד היה אברהם ויירש את הארץ. כשהוא האחד עוזב את הארץ, נמצאת הארץ עזובה כליל. מעין זה יציאתם של גדולי הדור דוגמת מחלון וכליון עלולה לגרום לירידה המונית ולעזיבת הארץ. לכך להם נחשב הדבר לעוון. כי אכן כדי לשמר הארץ יש מקום אף להסתכנות. מכאן מדת חסידות שלא לעזוב את הארץ אף אם היתר לכך. וחובתם של יחידים גדולי הדור שלא לעזוב. ובזה צדקו יחדיו הוראות שמצינו בשו"ת לגבי יחידים שלא להסתכן בעלייתם ארצה, יחד עם ההיתר לרוצים להסתכן³², עם הוראה של חובת הסתכנות יחידים על כיבוש הארץ ושמירתה. האף לגבי תורה כן?

אם נידרש לדרשות, הנה כמה וכמה דרשות המחייבות התמסרות גמורה לתורה, דוגמת "אמר ריש לקיש: מנין שאין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה, שנאמר: "זאת התורה אדם כי ימות באהל".

ברכות סג ע"ב

"כי עליך הורגנו כל היום" – רב נחמן בר יצחק אמר: אלו תלמידי חכמים שממיתין עצמן על דברי תורה".

גיטין נו ע"ב

אלא שמסתבר שאלו מכוונות כלפי היגיעה הרבה והעמל הנתבע מכל שמבקש לזכות בכתרה של תורה. לכך יש לבקש מקורות אחרים. הנה מצינו במסכת ב"ק (ס ע"ב, סא ע"א) שדרשו המקראות על תאוותו של דוד לשתות מים מבור בית לחם אשר ביהודה, כביטוי לשאלות הלכתיות חשובות שביקש לשאול את הזקנים אשר בשער. והנה הבקיעו שלשת הגיבורים ובמסירות נפש ממש מילאו תאוותו של דוד. ומשמיע הכתוב כי לא אבה דוד לשתות אלו המים. וממשיכה הגמ' על פי דרכה

"מכדי גמרא הוא דשלחו ליה, מאי לא אבה דוד לשתות? דלא אמרינהו בשמייהו. אמר: כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי, כל המוסר עצמו למות על דברי תורה אין אומרין דבר הלכה משמו".

ומבהיר המהר"ל ב"חידושי אגדות"

"ומה שאמר כל מי שמוסר עצמו לסכנה אין אומרים הלכה משמו, לא דמי להא דאמרו זאת התורה אדם כי ימות באהל אין ד"ת מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה. התם כאשר מקיים התורה מדוחק. ופרשנו הטעם במקומו שראוי שלא תהיה התורה מתקיימת אא"כ

32. ראה המקורות והציגים במאמר הנ"ל.

מאלף בזה מה ששמע ד"ר י. ברויער מפי רבי חיים יוסף זוננפלד. "הדבר קרה לעת התפרצות פרעות של הערבים בירושלים כנגד היהודים. רבים פחדו לעקור לעיר העתיקה דרך שער דמשק (הוא שער שכם י.ש.) או החליט הרב בעצמו, למרות הסכנה הגדולה, לקום וללכת דרך שער דמשק. ועשה זאת מתוך הכרה מלאה. היות שחשש שהדבר יהפוך לרגילות ויהודי ירושלים יפסיקו לעבור דרך השער הזה וכאופן כזה ילך לאיבוד לעם ישראל חלק מאדמת הקודש בירושלים" (מתוך כת"ע "בית יעקב" תשמ"מ).

ממית עצמו על ד"ת ולא שמוסר נפשו לסכנה. אבל זה שהוא מוסר עצמו לסכנה, אין אדם רשאי למסור עצמו לסכנה ולכך אין אומרים דברי תורה משמו".
 אם כן לכאורה ברורים הדברים. חשובה היא התורה וראוי לאדם להתייגע ולעמול ולחיות חיי דחק כדי לזכות בה. אך עצם החיים חשובים יותר ואל לו לאדם מישראל למסור עצמו על ד"ת. נוכח וודאות אשר כזאת, תמוהים הם לכאורה מעשיו של רבי עקיבא.
 "תנו רבנן: פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה. בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה. אמר ליה: עקיבא אי אתה מתיירא מפני המלכות?".

ברכות ס"א ע"ב

אמנם, מבהיר המהרש"א שהיתה אז שעת השמד, שעה המחייבת מסירות נפש אפילו על מצוה קלה³³.

הסבר מהותי יותר מביא הר"ר ברוך דוב לייבוניץ במכתב³⁴
 "והקשו הראשונים דאיך היה התנא מוסר את נפשו על זה, הא אין דין מסירות נפש שיהרג ואל יעבור רק על עבודה זרה גילוי עריות ושפיכת דמים. ותירצו, כי זהו קיום כל התורה שאז עמד בסכנה כל קיומה של התורה. והיה החוב מן התורה שהתנא הקדוש רבי עקיבא יתן את נפשו עבור קיומה... הוטלה החובה על התנא... שימסור את נפשו עבור קיומה של תורה להבא".

ולהסבר זה עולה יפה המשל שנתן רבי עקיבא לפפוס בן יהודה שסיכמו
 "במקום חיתנו אנו מתייראים, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה" (ע"ש בברכות).
 הרי לנו אף כאן, הבחנה בין המצוה האישית של לימוד תורה, שגדרה כשאר המצוות ואין חייבים למסור הנפש על קיומה, לבין עצם עניין וקיום התורה ולימודה שעל זה יש אף להסתכן ולמסור הנפש.
 כיוצא בזה, ארץ ישראל. כשהיא עומדת בסכנה יש למסור הנפש. לא כן כשהיא מיושבת ומכובשת ע"י ישראל, והשאלה היא אישית לגבי יחידים בישראל, אין עליהם החובה למסור נפשם.
 וטעם הדבר, שארץ שהיא ארץ החיים, ותורה שהיא תורת החיים, החיים הם לכלל ישראל, וחיי הנצח של הכלל מכריעים חיו של היחיד.

יח. חיק אם

כבר אמרו: "אפילו שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה תלמוד" (סוכה כא ע"ב) קל וחומר דימויים כינויים תארים שנתנו הם למושגים וערכים. מהו דימויה של ארץ ישראל בלשון חכמים? נעמוד על כך מכמה מקורות.
 "עולא נחותא הוה אידמיך תמן, שרי בכי. אמרין ליה: מה לך בכי אנן מסקין לך לארעא

33. וראה בספר "בהר יראה" לר"א ברגמן שדחה הצעת המהרש"א והציע דרך אחרת.

34. מכתב להחזקת תורה. נדפס בפתחה לספרו "ברכת שמואל" על בבא בתרא.

דישראל. אמר לון: ומה הנייה לי, אנא מוכיד מרגליתי גן ארעא מסאבתא. לא דומה הפולטה בחיק אמו לפולטה בחיק נכריה".

ירושלמי כלאים, פ"ט, ג

עולא עמד למות שם בבבל, התחיל בוכה. שאלוהו מה לך בוכה? אנו מעלים אותך להקבר בא"י. השיב להם: ומה תועלת לי, אני אמור לאבד מרגלית שלי (היינו נשמה) בתוככי ארץ טמאה. לא דומה...

חיק אמו. כיוצא בזה במקום אחר.

"חד כהן אתא לגבי רבי חנינא, אמר לו: "מהו לצאת לצור לעשות דבר מצוה לחלוץ או לייבם. אמר לו: אחיו של אותו האיש יצא ברוך המקום שנגפו, ואת מבקש לעשות כיוצא בו? אית דבעי מימר הכין אמר לו: אחיו של אותו איש הניח חיק אמו וחייב חיק נכריה ברוך המקום שנגפו..."

ירושלמי, מועד קטן, פ"ג, א

חיק אם³⁵, מקור חיות שאין לו שיעור, שם כל החיות, שם מקור החום והמזון. כי כן ציון בית חיינו היא ואין להם לישראל חיות של ממש במקום אחר. ישראל קרויים בנים להקב"ה אך רחמה של האם הוא הכלי המעצב המגבש המכלכל והמזין³⁶.

מי שכך רואה את ציון, את ארץ ישראל, אי אפשר לו שלא לזעוק נוכח מגמות של חלוקה של ביתור.

יש לך חיק למחצה לשליש ולרביע? הרי זה דבר אורגאני, שלם, שהכל אחוז בחוברת וכל חסרון יש בו כדי לאבד מן הערך הכללי.

יש לך מי שרואה מבקשים לבתר חיק אמו ושותק ואינו מזדעזע? יש לך רואה נכרים מבקשים לחבק חיק אמו ואינו זועק?

יט. ארופה

לעומת ציון הנמשלת לאם, נמשלה תורה לאשה

"תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב".

דברים, לג, ד'

35. כבר במקרא מצינו מעין זה הדימוי בנבואות נחמה של ישעיה. ציון היא אם המצפה לשוב בניה ושמחה עם בואם. ראה פרק נד בישעיה ועוד קודם פרק מט יד-כא ועוד.

36. נכבדות כתב האדמו"ר ר' צדוק הכהן בליקוטי מאמרים (מצורף ל"דברי סופרים" עמ' 80) ביחס למאמר "ואמך זה כנסת ישראל" וניתן להסיע הדברים גם שעניין א"י בבחינת אם. וראה בדרשת הרמב"ן לראש השנה (מהדורת רח"ד שעוועל בכל כתבי הרמב"ן ה"א עמ' רנא) "וזה מה שהוציא אתני מארצי וטלטלני ממקומי, עזבתי את ביתי נטשתי את נחלתי נעשיתי כעורב על בני אכזרי על בנותי, לפי שרצוני להיות טלטול שמתי בחיק אמ"י" (וראה שם הערת המהדיר לגבי המובן של המשפט האחרון). הרצון להיות שרוי בחיק אם גובר על שאר הרגשות האנושיים.

אף לגבי תורה ומצוות לימודה מצינו התואר אם. זאת בספר "החינוך" מצוה תי"ח (במהד' רח"ד שעוועל, במהדורות אחרות מצוה תיט) בסיום הדברים שם "יעובר על זה ולא לימד את בנו תורה עד שידע לקרות בספר תורה ויבין פירוש הכתובים כפשטן, ביטל עשה זה, וכן כל מי שיש סיפק בידו ללמוד בשום צד הוא בכלל עשה זה, ועונשו גדול מאד אם לא יקיימו. כי המצוה הזאת אם לכולן".

“אל תיקרי מורשה אלא מאורסה, שהתורה מאורסה היא לישראל”.

ספרי

מה בין אם לאשה? בחיקה של אם מקום לצאצאים רבים. לעומת זאת מאורסה אינה מיועדת אלא לארורה. היחס שבין איש ישראל לתורה, יחס אינטימי הוא אישי פרטי. לכל יהודי אות שלו המיוחדת לו בתורה. וכל אחד מישראל קיבל תורה לפי כחו. אך בארץ ישראל יש לכל אחד חלק בשווה. יתירה עליה ירושלים שכלל לא נתחלקה לשבטים³⁷ והיא יותר מכל חבלי הארץ קרויה אם

“שלח תשלח את האם” – זו ירושלים שנקראת אמם של ישראל. “ואת הבנים תקח לך” – אלו ישראל. כשחטאו שילח הקב”ה שנאמר: “ובפשעכם שולחה אמכם”. ילקוט המכירי תהלים קמז, ד

באמת, מצינו אף ביחס לארץ ישראל דימוי של כלה, מאורסה. כשמבקש רבי יהושע להבהיר סוגיית שילוח המרגלים – מי יזם שילוחם – ממשיל הוא משל. “למה היו דומין? למלך שזימן לבנו אשה נאה בת טובים ועשירה. אמר לו המלך: זימנתי לך אשה נאה בת טובים ועשירה אין כמותה בכל העולם. אמר לו הבן: אלך לראותה שלא היה מאמין לאביו... וכך הקב”ה אמר טובה היא ולא האמינו אליו אמרו: נשלחה אנשים...” תנחומא באבער, שלח, ז’

כשם שחתן אמור לחזר ואף לכבוש כלתו כן ישראל ביחס לארץ ישראל. יש לך עוולה גדולה, מזניחת בת זוג? יש לך בגידה גדולה ממסירת בת זוג לזרים? קל וחומר למוכרה, לקבל תמורה חומרית תחתיה. שאם לגבי אשת יפת תואר זוהירה תורה “מכר לא תמכרנה בכסף לא תתעמר בה” (דברים כא, יד) לגבי האשה הארוסה המיועדת, על אחת כמה וכמה. ארוסה מיוחדת היא לחתנה ואין לזרים חלק בה. אכן, כך מצינו לגבי תורה “אמר רבי יוחנן: עובד כוכבים שעוסק בתורה חייב מיתה שנאמר: “תורה צוה לנו משה מורשה”.

סנהדרין נט ע”א

וכן לגבי הארץ

“ושממו עליה איביכם היושבים בה”.

ויקרא, כו, לב

– “זו מדה טובה שלא יהו ישראל אומרים הואיל וגלינו מארצנו עכשיו האויבים באים ומוצאים עליה נחת רוח שנאמר: “ושממו עליה אויביכם...” – אף האויבים הבאים אחרי כן לא ימצאו עליה נחת רוח”.

תורת־כהנים, שם

“היא בשורה טובה מבשרת בכל הגלויות, שאין ארצנו מקבלת את אויבינו... כי לא תמצא בכל הישוב ארץ ה’ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמותה, כי מאז יצאנו ממנה לא קיבלה אומה ולשון וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם”.

רמב”ן שם

ולעתיד לבוא תשוב ללחוש אהבת דודים שבין ישראל לארץ ישראל.

“לא יאמר לך עוד עזובה ולא רצך לא יאמר עוד שממה

כי לך יקרא חפצי־בה ולא רצך בעולה.

כי חפץ ה' בך וארצך תבעל.

כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך

ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך”.

ישעיה סב, ד־ה

כדרך שהפגישה התדירה היומיומית שבין איש ישראל לתורתו – ארוסתו – מצמיחה פירות

ותולדות של דברי תורה וחינוכי תורה, כן עתידה הפגישה העתידית שבין העם לבין ארצו –

כלתו מאז – לגדל גידולים ולעשות פרי תפארת. לעושיה ותפארת להם מן האדם.

כ. געגועים

מיום שעומד אדם על דעתו, משמש לו חיק אם כמושא לגעגועים, געגועים לימים עברו עת

היה שרוי מוקף חום ומדושן עונג ואינו חסר מאומה. כן לגבי יחידי ישראל וציבוריו בארץ

ישראל

“וצריך כל איש ישראל לחבב את ארץ ישראל, ולבוא אליה מאפסי ארץ בתשוקה גדולה

כבן אל חיק אמו”.

ספר חרדים, מ”ע התלויות בארץ ח”ב

וכדרך שגעגועים אל עבר עשיר ומעונג, אל חיק אם, אינם געגועים עקרים אלא כח בהם

להזין נפש וגוף, כפי שכבר עמדו על זה חכמי הנפש, אף התשוקה והצפיה לארץ ישראל יש בהן

ממשות יוצרת.

“ולציון יאמר איש ואיש יולד בה והוא יכוננה עליון”.

תהלים, פז, ה

“א”ר מיישא בר בריה דר’ יהושע בן לוי: אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה”³⁸.

כתובות עה, ע”א

השווה המצפה לראותה עם הנולד בה. אין הקב”ה בא בטרוניה עם בריותיו. לא בכל עת יכול

אדם מישראל להגשים שאיפותיו לעלות לציון. או אז, עולה לו הצפיה השוקקות כמעשה. ואם

אמרנו כל השרוי בחו”ל דומה כמי שאין לו אלוה, ועיקר כל המצוות ליושבים בארץ, הנה זה

המשתוקק לבוא ומצפה לראות הארץ אף הוא כיושב בה³⁹, ונהנה מסגולותיה ואוירתה.

“הופעות הקודש, באיזו מדרגה שהן נקיות הן בארץ ישראל לפי הערך. ובחו”ל מעורבות

38. וראה מאמר קודם של ר’ מיישא בכתובות שם, ולכאורה אין קשר בין השניים אלא בעל המאמר בלבד. ברם,

אם שורש מאמר זה היות א”י חיק אם, כי אז קשר אמיץ יותר. מן הראוי להזכיר בזה מאמר סבו של ר’ מיישא

הלוא הוא ר’ יהושע בן לוי. “אמר ריב”ל אם יאמר לך אדם היכן הוא אלהיך? אמר לו: בכרך הגדול שבאדום.

מאי טעמא? אלי קורא משעיר” (ירושלמי, תענית, פ”א, ה”א). אפשרות של שכינה בחו”ל. וכן שם בהמשך

“תני רשב” בכל מקום שגלו ישראל גלת שכינה עמהם ואפשר זה טעם לאמור במסכת מגילה (יד ע”א)

“משנכנסו ישראל לארץ, לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה. כיון שגלו חזרו להכשירן הראשון”.

הן בסיגים וקליפות מרובים. אמנם לפי גודל התשוקה והקישור של האדם לארץ ישראל, הרי רעיונותיו מזדככים מיסוד אוירא דארץ ישראל, החופף על כל מי שמצפה לראותה".
 מרן הרב קוק, אורות, ארץ ישראל, ד
 "פעולת רוח הקדושה הנקלטת בארץ ישראל פועלת היא תדיר, גם אם נזדמן הדבר ויצא האדם חוצה לארץ, ע"י טעות או ע"י איזו סיבה מוכרחת, הרי גם הנבואה כשחלה כבר בארץ ישראל, אינה פוסקת גם בחו"ל. "היה היה דבר ה' אל יחזקאל בארץ כשדים – היה, מפני שכבר היה"...

ועומק תשוקת הקודש של חבת ציון, של זכירת הארץ שכל חמודות בה קשורות, כשהיא מתגברת בנשמה, אפילו יחידית, הרי היא עושה פעולת נביעה מעיינית לכל הכלל, לרבבות נשמות הקשורות עמה, וקול שופר של קיבוץ נדחים מתעורר ורחמים רבים מתגברים ותקות חיים לישראל מתנוצצת, וצמח ד' הולך ופורח, ואור ישועה וגאולה מתפצל ומתפשט כשחר פרוש על ההרים".

שם, ו'

אלא שכמובן

"רק אם המעשה אינו בגדר האפשרות, יש תועלת מה בדבר אם ישמור האדם על הכוונה ויתנצל לפני אלהיו על העבר המעשה".

ריה"ל, כוזרי, חתימת הספר (מהדו' יהודה אבן שמואל)

אמנם

"גם מי שמעורר בלב בני אדם אהבה למקום הקודש הזה, ראוי לשכר בלא ספק והוא מקרב את בוא תקוותנו, כמה שנאמר "אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד – כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו" (תהלים, קב, יד"ט) זאת אומרת: ירושלים לא תיבנה כי אם כאשר ישתוקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה, עד אשר יחוננו את אבניה ואת עפרה"⁴⁰.

שם

שני עולמות הם: עולם החזון, הרעיון, הכוונה, השאיפה. ועולם המעשה ההגשמה. תורת ישראל כתורת חיים עניינה – איחוד שני העולמות. אי אפשר לה ליהדות בלא נשמה בלא חזון בלא אמונה. אך זוקקת היא גם קיום של ממש במתגשם ביוצא אל הפועל. מכאן – תורה מול מצוות, אמונה בצד מעשים, שבת ליד ימות החול.

אף בעניינה של ארץ ישראל מתלכדים שני העולמות. הציפייה היא היסוד לממש למתגשם לקיים.

על כן

"צריך לבקש מהשי"ת שיהיה לו כיסופים וגעגועים לארץ ישראל, עד שיזכה לבוא לשם. וגם שיהיה נענועים לכל הצדיקים לארץ ישראל".

רבי נחמן מברסלב, ליקוטי עצות, ארץ ישראל, טו

39. אכן מדוקדק מאד לשון התוספתא בעבודה זרה "כל המניח את ארץ ישראל בשעת שלום ויוצא כאילו עובד עבודת כוכבים".

40. עוד על ציפית ישועה שהיא יסוד הישועה ליחיד ולציבור, ראה מעיני הישועה לרי"מ חרל"פ עמ' יג"ד.

הגעגועים לחיק אם כמו גם החרדה והזעקה נוכח מחשבת פגיעה בה, בכחם לשמור על שלימות זה החיק. יש בכח הבקשה והציפיה בתוככי הלבבות להביא להגשמה חרף הנסיונות והיסורים המשברים והלבטים.

כך תשיר הרעיה האוהבת זו כנסת ישראל

“על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי.

בקשתיו ולא מצאתיו.

אקומה נא ואסובכה בעיר, בשוקים וברחבות,

אבקשה את שאהבה נפשי,

בקשתיו ולא מצאתיו.

מצאוני השמרים הסבכים בעיר, את שאהבה נפשי ראיטם?

כמעט שעברתי מהם עד שמצאתי את שאהבה נפשי.

אחותיו ולא ארפנו, עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי”.

שיר השירים, ג, א־ד

כא. כל הארץ, כל התורה

כי ירושת הארץ מותנית בשמירת התורה הרי זה נאמר בתורה פעמים הרבה. די לנו אם נזכיר פרשיות התוכחה שבפרשת בחוקותי ובספר דברים. אף דרגות שבירושת הארץ עומדות ביחס ישר לדרגה שבשמירת תורה. וכבר מראש מקדם עת הובטחה הארץ לאבות העמידם הקב”ה על התנייה זאת

“... בבואו בארץ מתחילה, אמר לו: “לזרעך אתן את הארץ הזאת ולא באר מתנתו, כי אין במשמע רק במה שהלך בארץ עד מקום שכס עד אילון מורה. ואחרי כן כשרבו זכויותיו בארץ הוסיף לו: שא נא עיניך וראה צפונה ונגבה וקדמה וימה, כי יתן לו כל הארצות ההן בכללן...”⁴¹.

רמב”ן בפירושו לבראשית טו, יח

ואף לעתיד לבוא הוא אומר

“ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבתיך ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבתיך. כי תשמר את כל המצוה הזאת לעשתה אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' אלהיך וללכת בדרכו כל הימים ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה”.

דברים, יט, ח־ט

ובאר הרמב”ן

“ואם ירחיב... – הפרשה הזאת עתידה... וזה ירמוז לכל עשרה עממין שנאמרו לאברהם והתנה בזה כי תשמור את כל המצוה. והנה דבר ברור הוא כי השבעה גויים עצמם לא ירשו אותם בעברם על התורה כאשר אמר פעמים רבים... “כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת והוריש ה' את כל הגויים האלה מלפניכם”... אם כן מה התנאי הזה אשר יתנה בשלשת העממין האלה לבדם ואם ירחיב ה' את גבולך כי תשמור את כל המצוה?...”

41. והרחיב בעניין זה ר”ע קלכהיים במאמרו “הזכות המוסרית בירושת הארץ – בכתבי הרמב”ן” בספרו “אדרת אמונה”.

אבל על שלושת הנותרים התנה כי תשמור את כל המצוה לאהבה את ה' וללכת בדרכיו וגו' והוא לומר שיקיימו כולם כל התורה כולה... כי תשמור – כאשר תגיע זכותך שתשמור כל המצוה לאהבה את ה' אהבה שלימה קיימת לעולם, שיהיה גלוי לפניו שלא תחטא עוד לעולם, אז ירחיב את גבולך ויתן לך כל העמים, והוא לימים אשר אמר "ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך"...".

כב. תפלה

אם מצינו מתח מסוים בין תורה לתפילה, שזו חיי עולם וזו חיי שעה (שבת י' ע"א) הנה בארץ ישראל מתאחדים שני אלו. שהיא חיי שעה והיא גם ארץ החיים הנצחיים לאומה. ממכשירי הכיבוש והירושה – תפלה ותורה, כאמור
"אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי".

בראשית, מח, כב

ותרגם אונקלוס

"בחרבי ובקשתי – בצלותי ובבעותי".

ורש"י כתב:

בחרבי ובקשתי – היא חכמתו ותפילתו.

ואם כבר הוראנו שאין תורה כתורת א"י, הנה גם היא שער לתפילות. כאמור
"והתפללו אליך דרך ארצם אשר נתת לאבותם".

מל"א ח, מ"ח

* * *

ואנ"ש מחסידי ברסלב בעת שלא ראו דרך לעלות לא"י, שטחו בקשתם לפני ה' בתחינה, והיא מיוסדת על אדני תורת רבם הגדול

"מן המיצר קראתי יה ענני במרחב יה.

מקצה הארץ אליך אקרא בעטוף לבי...

חוס וחמול עלי. יעוררו רחמיך וחסדיך הגדולים עלי.

ועזרני וזכני לילך ולבוא מהרה לארץ הקדושה, אשר היא מקור קדושתנו. כאשר ידעת ה' אלהינו שכל קדושתנו וטהרתנו וכל יהדותנו תלוי בארץ ישראל, ואי אפשר להיות איש ישראלי באמת ולילך ולעשות מדרגה למדרגה, כי אם על ידי שזוכין לבוא לארץ ישראל מקום קדושתנו. הארץ אשר בחרת בה מכל הארצות ונתת אותה לעמך ישראל הנבחר מכל העמים לנחלה, ארץ אשר אתה דורש אותה תמיד ככתוב... וכבר כילינו ימינו ושנותינו בתו"ל ואנו מגורשים מארץ החיים מארץ הקדושה מהסתפת בנחלת ה' אשר היא חיינו ואורך ימינו... רבוננו של עולם! רחם עלינו ברחמיך הרבים ותעורר את לבבינו ואת לבב זרענו ולבב כל עמך בית ישראל שיהיו לנו כיסופים וגעגועים גדולים והשתוקקות נמרץ לארץ ישראל ונכסוף ונשתוקק תמיד באמת לבוא לארץ ישראל... ותתן לי כח ברחמיך הרבים לנצח את המלחמה, לשבר ולגרש ולבטל את כל מוציאי דיבת הארץ רעה, אשר מהם נמשכים כל מיני מניעות ובלבולים מלבוא לארץ ישראל... ויקוים בי מקרא שכתוב, כי הצלת נפשי ממות הלא רגלי מדחי להתהלך לפני אלהים באור החיים' אמן". ליקוטי תפילות ח"א, כ'.